

**ФУНКЦІЇ ФАКТОРІВ КОГЕЗІЇ ТА КОГЕРЕНТНОСТІ
ЯК ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ ЗВ'ЯЗНОСТІ В ОРИГІНАЛЬНИХ
ТА ПЕРЕКЛАДНИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ**

У статті проаналізовано підхід до передперекладацького аналізу зв'язності оригіналу, представлено репрезентанти зв'язності як певну структуру, елементи якої не просто пов'язані між собою, а й впливають один на одного, підштовхуючи кожного разу перекладача до пошуку нових стратегій їх відтворення.

Ключові слова: зв'язність, когезія, когерентність, репрезентанти зв'язності, переклад.

В статье проанализирован подход к предпереводческому анализу связности оригинала, представлены репрезентанты связности как элементы определенной структуры, которые не просто связаны между собой, но и влияют друг на друга, подталкивая переводчика каждый раз к поискам новых стратегий их перевода.

Ключевые слова: связность, когезия, когерентность, репрезентанты связности, перевод.

The article focuses on the approach to pre-translation analysis of the source language text connectivity, coherence markers are presented as the interconnected elements of a certain structure. Having a great impact on each other, the coherence markers make the translator search for new strategies of their translation.

Key words: connectivity, cohesion, coherence, coherence markers, translation.

Однією з провідних рис сучасного перекладознавства є його яскраво виражений антропологізм, зумовлений історичною традицією, адже перекладознавство активно акумулює та адаптує все нове та прогресивне у мовознавстві, літературознавстві та інших гуманітарних дисциплінах. Як наслідок, відбувається поступова зміна як самих об'єктів наукового дослідження, так і підходів до їхнього аналізу. В аспекті антропології нашу увагу привертають наукові тексти та їхні українські переклади. У цьому різновиді перекладу зазначений принцип зумовлений тим, що переклад вимагає особливих інтелектуальних зусиль, зважаючи на спеціальний характер знання, що міститься в наукових текстах [1: 12]. Такі тенденції розвитку перекладознавчої науки надають науковому перекладу визначної ролі у забезпеченні якісної міжкультурної та міжгалузевої комунікації [6: 4].

У рамках міжмовної фахової комунікації надзвичайної ваги набуває проблематика збереження зв'язності наукового тексту, оскільки сучасна перекладацька практика дає чимало прикладів цільових текстів, які не стають ізофункціональними у порівнянні з оригіналами саме через нехтування або ж недостатню увагу до тих маркерів формальної зв'язності (когезії) та смислової єдності (когерентності) вихідних текстів, про які йдеться в нашій статті.

З огляду на це, *актуальність* статті зумовлена тим, що на тлі антропологізації, яка є відчутною в сучасній транслятології, надзвичайно важливим стає розуміння ролі перекладача як у коректному розпізнаванні вербальних показників когезії та когерентності, так і у обранні доцільних засобів їхнього відтворення. *Мета дослідження* – проведення передперекладацького аналізу зв'язності оригіналу на вертикальному, горизонтальному та глибинному рівнях у системній єдності, прогнозуючи можливі складнощі в процесі перекладу, а також уможливаючи такі перекладацькі стратегії, які б допомагали запобігти порушення змісту в перекладі. Досягти цієї мети можна лише із залученням матеріалу високого гатунку, яким є вибірка із текстів сучасного англomовного наукового стилю (1996-2003 років – тобто найновітніша фактологія) та їхніх українських перекладів, переважно з галузей економіки, фінансів, хімії, фізики, соціології, медицини, комп'ютерних технологій тощо.

Наводити перелік різноманітних визначень когезії та когерентності не будемо; зазначимо лише, що для власного дослідження сформулювали такі визначення: когерентність – це приховані змістові зв'язки між частинами тексту, що відкриває реципієнт за допомогою процесу інтерпретації тексту. Когезія – зв'язність елементів тексту, наявна в його поверхневій структурі.

Визнання значущості когезії та когерентності при сприйнятті тексту зумовило потребу вивчення цих категорій і в перекладознавчому ракурсі. Переклад намагається відтворити в цільовому тексті когерентність, функціонально паралельну когерентності оригіналу. Зазвичай перекладач не може досягти когерентності за допомогою буквалістського перекладу. Когерентність у цільовому тексті повинна відтворюватися завдяки розумінню перекладачем структури когерентності оригіналу, для того щоб здійснювати осмислені модифікації поверхні цільового тексту. Відтак, розпізнавання репрезентантів когерентності в тексті оригіналу та слідкування за їхнім відтворенням і трансформацією в тексті перекладу є продуктивним напрямом аналізу для пропонованої статті. Обрана перспектива дозволяє перевести аналіз передачі когерентної структури вихідного тексту під час перекладу в площину аналізу змін засобів забезпечення зв'язності та лінгвістичних способів їхнього вираження в поверхневій структурі тексту.

У відповідності до цього підходу зв'язний науковий текст описується на рівнях поверхневої і глибинної структур [7; 8; 9]. Поверхневі зв'язки між елементами тексту формують поверхневу структуру. Сміслові структури, до яких ми, вслід за Т.А ван Дейком, відносимо мікро- і макроструктури, формують глибинну структуру [2: 41]. Учений визначає макроструктуру як «те значення – або пропозиційна структура, – що є результатом застосування до лінійної смислової структури тексту відображень, що «згортають» цю смислову структуру в макроструктуру, яка слугує стислим вираженням змісту тексту» [2: 42-46]. Таким чином, глобальний зміст тексту – це і кількісно, і якісно дещо більше, ніж сукупний семантичний матеріал, що міститься в словах і структурах тексту. Так, дослідник не дає чіткого визначення мікроструктури, зазначивши, що макроструктури утворені меншими мікроструктурами [2: 42]. Ми маємо підстави констатувати, що декілька пов'язаних між собою висловлювань формують мікроструктуру. Деякі мікроструктури в тексті виявляються тісніше пов'язаними між собою і об'єднуються в макроструктуру.

Кожна мікро- і макроструктура має мотив (топік), що віддзеркалює їхній зміст. Тут ми навмисно відмовилися від терміна «тема» і використовуємо термін «мотив/топік»,

оскільки мікро- і макроструктури цікавлять нас не з точки зору їхньої участі у формуванні змісту тексту, а виключно з точки зору їхньої ролі у забезпеченні зв'язності. Під мотивом, вслід за О. Лозинською, розуміємо змістову одиницю розвитку тексту, яку доцільно розглядати в системі внутрішньотекстових зв'язків на різних рівнях під кутом зору його провідних властивостей – повторюваності, динамічності, експресивності, перехідності [5: 86-87].

Розглянемо приклади мікро- і макроструктур. З цією метою проаналізуємо вступну структуру статті Р.Е. Белл "Gravity Gradiometry" [10: 74]. У статті йдеться про те, як пульсація напруження магнітного поля ландшафту може наштовхнути геологів на поклади мінералів або нафти. Ось фрагмент з оригінального тексту:

1. *During the cold war, submarine crews from both sides of the iron curtain were faced with the problem of guiding their vessels through the dark reaches of the ocean.* 2. *Although they could always switch on their sonars to sense obstacles ahead or the depth of water below the keel, that act would send out acoustic signals, loud "pings", which would quickly reveal their presence to enemies – something right-thinking submariners hesitate to do.*

3. *In an effort to devise more stealthy aids to underwater navigation, U.S. and Soviet navies designed sensitive instruments that could measure variations in the pull of gravity caused by underwater mountains.* 4. *Yet with the exception of Tom Clancy's fictional submarine Red October, no Soviet vessel actually carried such elaborate gear.* 5. *Only the U.S. ballistic-missile submarines benefited from these sophisticated devices, called gravity gradiometers.*

6. *These equipment was a well-kept military secret, but now I and other civilian geologists are making use of similar gravity gradiometers to pinpoint the location of oil and gas deposits deep underground* [10: 74].

У цьому уривку можна виділити три мікроструктури: перша мікроструктура утворена реченнями (1–2); друга мікроструктура – реченнями (3–5); третя мікроструктура – реченням (6). Зазначені мікроструктури мають такі топіки (мотиви): перша мікроструктура – *the problem of navigating submarines because of loud signals of the devices used*; друга – *the development of sensitive instruments for underwater navigation*; третя – *once a well-kept military secret technique is now used to search for the resources*.

Виокремлення мікроструктур наведеного вище фрагменту відбувається на таких за-садах: порушення кореферентної єдності між першою і другою мікроструктурами, що призводить до появи нового кореферентного ланцюжка – *sensitive instruments*; порушення топікальної єдності (поява нових топіків); графічного оформлення тексту: третя мікроструктура виокремлена в абзац.

Мотиви (топіки) усіх трьох структур пов'язані між собою та формують макромотив – *a well-kept military secret technique used to navigate submarines is used to search for the resources*, що входить до глобального змісту тексту. Отже, виокремлений нами уривок є макроструктурою, оскільки характеризується завершеністю і цілісністю, у ньому виокремлюються дрібніші мікроструктури, та його топік можна вивести із топіків, що входять до його складу. Запропонований вище підхід до визначення текстової структури дозволяє розподілити властивості тексту, що беруть участь у забезпеченні зв'язності, на дві великі групи: мікроознаки і макроознаки. Терміни «мікроознаки» й «макроознаки» були запропоновані В.Н. Комісаровим. До макроознак, за визначенням, відносимо такі властивості тексту, що забезпечують зв'язність як всередині мікро- і макроструктур, так

і між ними (когерентність), а до мікроознак – властивості, які утворюють зв'язність у поверхневій структурі тексту (когезію) [3: 142].

До мікроознак належать усі традиційно виокремлені засоби забезпечення когезії: лексичні, синтаксико-граматичні, логіко-семантичні, символіко-графічні. До числа макроознак, що забезпечують змістову зв'язність на рівні глибинних структур у текстах, що належать до різних жанрів, відносимо: топікальну (мотивну) єдність, кореферентну єдність і єдність подій.

Топікальна єдність є найважливішою серед макроознак [8: 228]. Факти, що визнаються пропозиціями, повинні співвідноситися між собою, тому єдність подій є досить очевидною, очевидною також є і кореферентна єдність як відносно індивідуальних об'єктів, так і відносно їхніх властивостей і предикатів. Однак кореферентна єдність, так само як і єдність подій, є необхідною, але недостатньою умовою зв'язку між пропозиціями.

Аналіз фактичного матеріалу і узагальнення існуючих досліджень у цій галузі свідчать, що макроознаки завжди присутні у будь-якому тексті, текст без них не існує. Мікроознаки залежать від типу тексту, лінгвістичних особливостей мови, що використовується, від авторських інтенцій. У будь-якому перекладознавчому аналізі тексту слід відрізнити обов'язкові макроознаки від конкретних способів їх реалізації в поверхневій структурі тексту, що змінюються залежно від тексту та мови. В поверхневій структурі тексту, таким чином, розрізняють мікроознаки, що забезпечують зв'язність на поверхневому рівні (когезію), та мікроознаки, що реалізуються в послідовності лінгвістичних знаків та віддзеркалюють на поверхні тексту його смислову структуру у вигляді кореферентних ланцюжків, топікальних речень, мікромотивів, тема-рематичної структури, макроконекторів – репрезентантів когерентності.

Кореферентні ланцюжки складаються із аргументів, відношення між якими мають характер тотожності, включення, належності, посідання, частини і цілого [8: 126]. Так, у наведеному вище уривку зі статті Р.Е. Белл "Gravity Gradiometry" [10: 74] чітко виокремлюється ланцюжок приладу – гравітаційного градієнтметру: *gravity gradiometer: sensitive instruments, elaborate gear, sophisticated devices, this equipment, similar gravity gradiometers*. У даному випадку елементи ланцюжка пов'язані відношеннями тотожності.

Топікальними (мотивними) ми називаємо речення, у яких чітко виражені мікро- і макропропозиції (мотиви і макромотиви) [2: 240-241]. Топікальні (мотивні) речення найчастіше зустрічаються на початку або в кінці наукового тексту та макроструктур, що входять до його складу, і оформлюються в мікро- та макроструктурах за допомогою лексичного повтору.

В аналізованій нами статті Р.Е. Белл "Gravity Gradiometry" [10: 74-79] можна виокремити топікальні (мотивні) речення, як-от:

In an effort to devise more stealthy aids to underwater navigation, U.S. and Soviet navies designed sensitive instruments that could measure tiny variations in the pull of gravity caused by underwater ridges [10: 74]; This demonstration, showing that measurements of the gravity gradient could map out a buried salt body as effectively as a detailed seismic survey, made the prospect of finding oil with submarine technology appear surprisingly good [10: 77]; Following what has been a general trend since the end of the cold war to commercialize technology developed for defense, the government has declassified information about military gravity

gradiometers, and oil companies are now free to use this method to complement their seismic soundings [10: 77]; So just as the submarine Red October was supposed to have navigated undetectably with a gravity gradiometer, geologists may soon have a new tool to help them search for scarce resources without leaving environmental disturbance in their wake [10: 79].

У наведених реченнях присутній мотив розробки приладу для вимірювання крихітного відхилення сили тяжіння, спричиненого присутністю поруч масивного об'єкту, мотив перспективи знаходити нафту за допомогою технології, використаної в підводних човнах, мотив розсекречення інформації про військові гравітаційні градієнтметри, які допоможуть геологам шукати корисні копалини. Разом вони формують глобальний мотив статті: використання геологами колись засекреченого обладнання для управління підводними човнами для визначення розташування покладів нафти та газу глибоко під землею.

Мікромотив – це пропозиція, що виражена за допомогою невеликої поверхневої структури, є меншою за речення (слово або словосполучення), повторюється, принаймні, два рази і дозволяє підкреслити ту чи іншу мотивну лінію [2: 113]. Оскільки мікромотив виражається словом або словосполученням, що повторюється у тому або іншому вигляді в тексті, а це слово (словосполучення), у свою чергу, бере участь у формуванні кореферентного ланцюжка, можна стверджувати, що і мікромотив бере участь у забезпеченні кореферентної єдності. У статті Р.Е. Белл “Gravity Gradiometry” ми виокремили такі мікромотиви: *gravity gradient, gravity gradiometers, a torsion balance, submarines, oil reservoirs, secret military technology* [10: 74-79]. Наприклад, мікромотив *a torsion balance*, представлений словосполученнями *an Eotvos's instrument, an Eotvos balance, delicate balance*, формує кореферентний ланцюжок приладу *a torsion balance* (крутильна вага).

Якщо поверхнева структура, за допомогою якої виражається мікромотив, входить до складу кореферентного ланцюжка, що віддзеркалює єдність подій, то мікромотив одночасно є репрезентантом єдності подій: сигналізує про перехід від однієї події до іншої або забезпечує ситуативну референцію. Так, у статті відбувається перехід від спроб геологів експлуатувати сучасні прилади, що вимірюють крихітні відхилення сили тяжіння, спричинені присутністю поруч масивного об'єкту, до перших вимірювань сили тяжіння, що здійснювалися приладом Етвеша. Як бачимо, мікромотив *a torsion balance* забезпечує в тексті єдність подій.

Значимо, що елементи, пов'язані з приладом Етвеша відношеннями включення, належності, частини і цілого можна виділити у самостійний кореферентний ланцюжок: *an Eotvos's instrument, an Eotvos balance, delicate balance, his device, instrument*, а з іншого боку, мікромотив *a torsion balance* входить до складу кореферентного ланцюжка *gravity gradient*, який з'являється майже у всіх макроструктурах тексту. Таким чином, мікромотив *a torsion balance*, представлений відповідним кореферентним ланцюжком, бере участь у забезпеченні єдності подій, кореферентної і топікальної єдностей.

Тема-ремагічна структура є звичайною мікроознакою, що забезпечує зв'язки в поверхневій структурі тексту. У низці випадків, як свідчить матеріал дослідження, тема-ремагічна структура є важливою мікроознакою, за допомогою якої в поверхневій структурі знаходять прояв макроознаки і особливості суперструктури текстів і, таким чином, є поверхневим маркером когерентної структури тексту. До числа мікроознак, за допомогою яких проявляються особливості тема-ремагічної структури, відносяться означений та неозначений артикли.

Продовжуючи аналіз статті Р.Е. Белл “Gravity Gradiometry” [10: 74-79], розглянемо, як тема-рематична структура речень сигналізує про розвиток мотивів і, таким чином, віддзеркалює топікальну єдність тексту. Глобальний мотив статті – нові сенсори для підводних човнів, розроблені упродовж холодної війни, можуть наштовхнути геологів на поклади нафти та газу. Поява нового аргументу *sensitive instruments*, з яким пов’язаний один із головних топіків – топік створення приладів, що вимірюють крихітні відхилення сили тяжіння, спричинені присутністю поруч масивного об’єкту, відображається в тема-рематичній структурі речення – диремі з рематичними піками на групі додатка *sensitive instruments* і підрядному атрибутивному реченні *that could measure tiny variations in the pull of gravity*, що займають прикінцеву позицію у реченні, зберігаючи тематичність, як-от:

In an effort to devise more stealthy aids to underwater navigation, U.S. and Soviet navies designed sensitive instruments that could measure tiny variations in the pull of gravity caused by underwater ridges [10: 74].

Сучасна спроба геологів експлуатувати цю технологію повертає до найперших вимірювань сили тяжіння. Як бачимо, новий аргумент *a simple (Eotvos’s) instrument*, що забезпечує в тексті не лише кореферентну, а й подієву єдності, відображається в тема-рематичній структурі речення (диремі), причому новий аргумент оформлюється ремою, що супроводжується формальною вказівкою рематичності – неозначеним артиклем, як-от:

In 1890 Hungarian physicist Baron Roland von Eotvos used a simple instrument to measure gravity in a novel way [10: 74].

Перспектива знаходити нафту за допомогою цих технологій стала несподівано доброю, і уряд вирішив розсекретити інформацію про військові гравітаційні градієнтометри. Мотив розсекречення інформації про військове обладнання віддзеркалено в тема-рематичній структурі – моноремі з рематичними піками на групах підмета і присудка, як-от:

Following what has been a general trend since the end of the cold war to commercialize technology developed for defense, the government has declassified information about military gravity gradiometers, and oil companies are now free to use this method to complement their seismic soundings [10: 79].

Макроконектори є оперативними лексичними одиницями, стратегічними засобами маніпулювання концептуальною репрезентацією висловлювань з метою досягнення структурної зв’язності (когезії) і, що більш релевантно, смислової спаяності (когерентності) сегментів наукового тексту [2: 63].

У прикладі зі статті М. Діснея “A New Look at Quasars” [11: 52-57] частка *so* виконує функцію макроконектора, індикуючи перехід оповіді від інтродукції мотиву: тобто, спроб вивчення джерел потужного випромінювання радіохвиль до безпосередніх дій суб’єкта, як-от: *So he and John Bolton, the director of a newly built radio telescope in Parkers, Australia, pointed the instrument’s giant dish toward the radio source and waited for the moon to block it out [11: 53].*

У нижченаведеному прикладі зі статті Е.Р. Скеппі “The evolution of the periodic system” [13: 78-83] елемент *but* виконує глобальну функцію відновлення перерваного мотивного континууму, як-от: *But despite the dramatic changes that have taken place in science over the past century – namely, the development of the theories of relativity and quantum mechanics – there has been no revolution in the basic nature of the periodic system. [13: 78].*

Зберігаючи свої контрастивні риси, макроконектор *but* сигналізує про введення попереднього мотиву до відхилення, а саме: періодична система, незважаючи на 200 років праці багатьох вчених, використовується практично незмінною. Цей вислів контрастує на фоні інших висловлювань, здобуваючи статус виділеної структури через належність його до головної мотивної лінії.

Не останнє місце в макроструктурній організації наукового тексту посідає аранжування абзаців, що відбиває шляхи унаочнення структурно-логічної архітектури тексту [4: 27]. Розглянемо абзац розділу монографії П.А. Самуелсона “Economics” під назвою “Basic elements of supply and demand” [12: 48-62]:

Demand refers to the quality of good that potential purchasers would buy, or attempt to buy, if the price of the good were at certain level. It is important that you should appreciate the concept of demand properly. Demand does not mean the quantity that potential purchasers wish they could buy. For example, potential purchasers might desire to have one million units of a good, but one hundred units at a given price [12: 49].

Цілісність абзацу тут реалізує домінуючий кореферентний ланцюжок *demand: demand – it – the concept of demand*, що заповнює синтаксично сильні позиції першого й подальших речень, які пояснюють топікальне (мотивне) речення абзацу. Когезійні зв'язки всередині абзацу реалізуються мікромотивами *potential purchasers, price, good*, які переходять у другий абзац, маркуючи продовження мотиву.

Отже, підсумовуючи вищесказане, треба дійти методичного висновку: такий ретельний аналіз репрезентантів когерентності для перекладознавства відіграє значну роль, бо труднощі під час перекладу приносить саме смислова структура наукового тексту, яка характеризується розмаїттям логічних та причинно-наслідкових зв'язків. Розпізнавання репрезентантів когерентності в поверхневій структурі дозволяє перевести аналіз смислової структури тексту в площину аналізу змін засобів когезії. Оскільки правила когезії в різних мовах не збігаються, зміни мікрознак під час перекладу є немінучими. Особливості змін мікрознак пояснюються тим, що одна і та сама мікроознака може виступати репрезентантом когерентної структури на поверхні тексту або, залишаючись звичайним засобом когезії, забезпечувати поверхневий зв'язок на рівні одного чи декількох суміжних речень. Тому зміна однієї і тієї самої мікроознаки у різних випадках буде по-різному відтворювати в перекладі когерентну структуру вихідного тексту, що, як можна припустити, відобразитиметься на якості перекладу. Щоб запобігти порушенням змісту в перекладі, перекладачеві спочатку належить проаналізувати когерентну структуру вихідного тексту, що реалізується в послідовності мотивних речень, кореферентних ланцюжків, мікромотивів, тема-рематичної структури, макроконекторів у поверхневій структурі тексту, і тим самим визначити засоби її аналізу в текстах вихідної і цільової мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л. М. Специфика научного перевода : Учебное пособие по спецкурсу / Л. М. Алексеева. — Пермь : Пермский университет, 2002. — 125 с.
2. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. — М. : Прогресс, 1989. — 310 с.

3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Курс лекций / В. Н. Комиссаров. — Москва : Издательство «ЭТС», 1999. — 192 с.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. — Вінниця, НОВА КНИГА, 2004. — 272 с.
5. Лозинська О. Лейтмотив у мові літературного та наукового тексту / О. Лозинська // Іноземномовний текст за фахом : лінгводидактичні аспекти. — Львів : Світ, 1998. — С. 82—90.
6. Фесенко Т.А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода : Учеб. пособие / Т.А. Фесенко. — Тамбов : Издательство ТГУ им. Г.Р. Державина, 2002. — 228 с.
7. de Beaugrande R. Factors in a Theory of Poetic Translating / R. De Beaugrande. — Assen : Van Gorcum, 1978. — 212 p.
8. Dijk T. A. van. Macrostructures: An interdisciplinary study of global structures in discourse, interaction, and cognition / T. A. van Dijk. — Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1980. — 320 p.
9. Neubert A. Translation as Text / A. Neubert, G. Shreve. — The Kent State University Press, 1992. — 184 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Bell R. Gravity Gradiometry / R. Bell // Scientific American. — June, 1998. — P. 74—79.
11. Disney M. A New Look at Quasars / M. Disney // Scientific American. — June, 1998. — P. 52—57.
12. Samuelson P. A. Economics / P. A. Samuelson, W. D. Nordhaus. — [14th ed.] — N. Y. etc. : McGraw Hill, 1992. — 784 p.
13. Scerri E. R. The Evolution of the Periodic System / E. R. Scerri // Scientific American. — September, 1998. — P. 78—83.